

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 116 1995

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark

Stockholm: Anders Cullhed, Ulf Boëthius, Ingemar Algulin

Umeå: Anders Pettersson

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktör: Docent Ulf Wittrock

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* skall lämnas dels på diskett (företädesvis i ordbehandlingsprogrammen Word för Windows, Word för DOS eller Word Perfect), dels i form av utskrift på papper.

Bidrag insänds till: Svenska Litteratursällskapet, Litt.vet. inst., Slottet, ing. A0, 752 37 UPPSALA.

Bidrag lämnade senare än 30 juni 1996 kan ej publiceras i *Samlaren* 117 1996.

ISBN 91-87666-10-3

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1996

John Chr. Jørgensen: *Det danske anmelderis historie. Den litterære anmeltes opståen og udvikling 1720–1906*. Kvhv 1994.

Danska avhandlingar för graden är ju inte så alldeles vanliga, och mannen som skrivit den här hör heller inte till de vanliga. John Christian Jørgensen var nyss fyllda 50, när han i februari 1995 disputerade på sin året innan tryckta bok. De flesta vet att han har använt sin tid väl. Det visas tydligast av att han på sin opuslista kan sätta upp nästan tjoget fullt av självständiga publikationer och lika många där han uppträtt som redaktör. Redan 1971 publicerade Jørgensen boken *Litterær vurderingsteori og vurderingsanalyse*, och hans undersökning där av mottagandet av Klaus Rifbjergs romaner kom att användas som kursbok och som inbjudning till forskning också hos oss. Sedan dess har han hunnit med allt, både i teori – *Litterær metodelære, At læse forfatterskab* – och i praktik. Han har sysslat med realismen och med männens kris. Han har visat sig mäktig att levandegöra Leif Panduro. Om och om igen har han dock återvänt till studier av kritiken eller snarare till det han sedan en tillsammans med bl.a. Thomas Bredsdorff och Finn Klynsner producerad bok från 1983 vill kalla för *anmelderi*. Särskilt under senare år har han kartlagt det danska fältet på ett sätt som vi i Sverige inte har någon motsvarighet till. 1991 gav han ut boken *Kulturanmeldere i Danmark* som rymmer korta presentationer av 200 nu verksamma kritiker jämte större porträtt av några centrala bedömare, däribland den kontroversielle Poul Borum. 1992 fick 150 av deras föregångare under innevarande sekel sina presentationer i skriften *Kulturkritikkens mestre*. För att ytterligare bereda marken för sin avhandling och samtidigt dra nytta av sin dubbla bakgrund som universitetsman och kritiker i *Politiken* har Jørgensen också samlat sig i den pointerade och roande lilla skriften *Dagbladskritikeren. Essays om at skrive, redigere og analysere bog anmeldelser* (1994). Det nästan enda som han där värjer sig mot är att stöpa kritiker i en enda form: »Fri os fra idealkritikeren!»

Avhandlingen är inte väldig med danska mått mätt, men den är utmärkt väl strukturerad och väl skriven. Efter att i ett inledande kapitel ha gjort klart att *anmelderi* – en direkt översättning till svenskans anmäleri är väl omöjlig? – är den rätta beteckningen ger sig Jørgensen ut för att teckna dess danska historia genom 1700- och 1800-talets tidskrifter och 1800-talets tidningar. Alla gestalter är självfallet inte ihågkomna av den glömska eftervärlden och särskilt inte av oss i grannlandet, men påfallande ofta kan man ändå hitta tvillinggestalter i den svenska litteraturens historia. Harald Nielsen fick ju senast en bild av i Svante Nordins Böökbok. Men några centrala personligheter finns här naturligtvis: Johan Ludvig Heiberg i *Københavns Flyvende Post*, Søren Kierkegaard helt för sig, Georg Brandes i *Det Nittende Aarhundrede*.

Personporträtten är i all sin korthet ofta facinerande. De anmälande människorna blir levande, någon gång gripande. Det gäller inte minst Hans Vodskov, för mig

tidigare mest bara ett namn, från och med nu en viktig upptäckt. Det är mannen med principer och övertygelse, han som lyckas hålla sig utanför kulturkampen. Det är han som överger kritiken för att fundera på de stora och stilla frågorna i Småland. Men finalen i framställningen utgörs av den stora omvälvningen i den danska presshistorien några år in på detta sekel. Genom främst Henrik Cavling blev Danmark ett föregångsland, och därför blev motsättningarna tydligare här än på andra håll. En enskild aktör kunde som Cavling påskynda en ofrånkomlig utveckling, och genom att förnyelsen sattes in på *Politiken*, en tidning som under sin korta tillvaro hade hunnit bli ett utpräglat organ för opinioner, däribland inte minst i litteraturrecensionens form, blev omställningen fylld av avslöjande konflikter, inom och utom tidningen.

I länder med liten publik tenderade i detta skede marknaden att bli en enda för tidningarna, och mycket tidigt skulle det avgöras vilka av dem som skulle kunna överleva. Jørgensen ser detta på en gång som omnibus-tidningens födelse och varslet om partipressens död – det är alltså en utveckling som fortfarande inte är avslutad, även om Danmark där fortfarande legat något före Sverige.

Det är vanskligt att vid en karakteristik av tidningar lägga accenterna rätt när det gäller att avgöra vad som är absolut nytt och vad som är relativt nytt och vad som inte är nytt alls och särskilt när det som här gäller uppslag som man utan hänningar övertar efter den för tillfället lyckosammaste konkurrenten. Av föregångare har Jørgensen att välja mellan Hakon Stangerups entusiastiska och Niels Thomsens återhållsamma historiskrivning. Han inkasserar en viktig poäng genom att antedatera den danska användningen av Føljetonsbegreppet. Konklusionen är rimlig: det är forumfunktionen som är det egentligt nya i Cavlings avisa.

Cavlings tidning blev liksom en svensk efterföljare som *Dagens Nyheter* en affärsmässig framgång och uttrycken för omvandlingen gjordes tydliga genom borttagandet av annonser på förstasidan och en bättre strukturering av stoffet i övrigt. Detta blev möjligt genom de flera och mindre sidor som en ny press kunde producera. Hur långtgående konsekvenser man ska mena att reformerna fick kan diskuteras lika väl som man självfallet kan ha olika meningar om det egentligen blev en bättre tidning på det här sättet. Naturligtvis hade man gärna sett att Jørgensen kunnat gå längre fram i tiden och gå mer i detalj, men det långa tidsförlopp han följer har ändå så avgjorda poänger att man i allt väsentligt finner det tacknämligt att man kan se skogen och inte bara träden.

Litteraturen fick mindre plats relativt sett i den nya mixen, men det viktiga var säkert att den fann sina former också i det nya formspråket. Litterära nyheter behandlades på nyhetsplats. Anmälningarna försvann från första sidan men fick en fristad i kroniken eller utspridda på olika platser i tidningen. Men trots ansträngningar hade Cavling lite svårt att helt anpassa recensionerna till de nya idealen vad gällde exempelvis rubriceringen. Också här kan man göra troligt att det på sikt var rätt lyckligt att även de masspridda tidningarna på det här sättet fick ett litterärt innehåll. Det handlade

om att inympa en gammal kvist på en ny och lite vildvuxen stam.

Anmäleri är det alltså Jørgensen menar sig syssla med och den vetenskap han skapar åt sig får heta anmälerihistoria. Han gör det på det sättet både svårt och lätt för sig, även om man naturligtvis inte ska uppfatta honom som den som på enklaste vis vill förenkla verkligheten genom att förvandla den till stipulation. Men den bristande översättbarheten pekar på ett problem. Även den närliggande svenskan har utvecklats lite annorlunda i och med att recension hos oss blivit den vanligare termen än anmälan. Hos oss skulle det därför vara naturligare att i motsvarande mening tala om en recensionshistorik, men eftersom det också handlar om nyhetsförmedling om litteratur förefaller det enklast att sammanfattande tala om litteraturjournalistik.

Men kan man riktigt framgångsrikt värja sig mot den på en gång vidare och luddigare beteckningen kritik? På rätt goda grunder kan Jørgensen klandra åtskilliga av sina föregångare, av de danska framför allt Paul V. Rubow, för att inte ha gjort lika klar skillnad på de olika sorterna och för att ha fotat många av sina besked på de texter som står i bokhyllan och inte glömmar sig i tidningar och tidskrifter. Engelskans vida *criticism* erbjuder talrika bekymmer. Jørgensen menar sig själv prestera »a study of literary criticism (reviewing)», och man kan gissa att han under sina decennielånga ströv-tåg plockat fram hundratals böcker med lockande titlar och där »criticism» varit nyckelordet, men där det visat sig oftare handla om litteraturvetenskap eller litteraturteori eller estetik eller textkritik eller möjligen om reception. Någon gång kan det verkligen handla om kritik i inskränkt mening och någon gång på ett stimulerande vis om alla sorters hantering av litteratur. Så i Terry Eagletons *The Function of Criticism* (1984), en behändig och besvärlig skrift som på 130 sidor vågar spänna över utvecklingen från *The Spectator* till post-strukturalismen och tar sin utgångspunkt i tysk offentlighetsteori som i andra sammanhang intresserar Jørgensen. I denna framställning där Raymond Williams är idolen och Paul de Man boven hade det också funnits ett visst stöd att få för anmäleriets män, inte minst under den tidigare delen av den undersökta perioden.

Det finns väl en liten risk att anmälerihistorikern fränhänder kritikerna en del av deras uppgift och hos åtskilliga av de stora kritikerna bara får med en liten del av personligheten. Georg Brandes får därmed lite mindre dimensioner än vad man skulle vänta sig. Som tidskriftsredaktör tilläggs han journalistiska ambitioner som han är mycket främmande för när han uppträder i tidningarna. Hur flitig han än är i den nya *Politiken*, så förblir han en vän av de långa artiklarna och en fiende till nya påfund som mellanrubriker och intervjuer. Han fräntas inget av sina företrädare så när som uppriktigheten, men han får dela med sig om utrymmet på anmäleriets parnass med mindre kända bedömare som Vodskov och C.E. Jensen, och som journalist måste han stå tillbaka för Bang.

Men Jørgensen är naturligtvis själv mycket medveten om att anmäleriet inte är allt – även om det är mycket tillräckligt att skriva historien över det. Därtill finns i hanteringen av litteraturen självkritik, vänskritik, för-

lagskritik, essäistik, vetenskap och litteraturpolitik – och kanske ytterligare något.

Per Rydén

Carina Lidström: *Sökande, Spegling, Metamorfos. Tre vägar genom Maria Gripes skuggserie*. Symposion Graduale 1994.

Mamma var bara skuggan på en bild. Så löd rubriken till en artikel i *DN* 24.11.1994. Det gällde en TV-film om en man som tidigt blev bortadopterad. Det enda föremål han hade kvar efter sin mor var ett svartvitt fotografi av sig själv i en barnvagn. I mitten på bilden vilar en oformlig skugga av den som håller i kameran. Är skuggan hans riktiga mamma? Och i så fall, vem är hon? Fotografiet med skuggan blev utgångspunkten för hans sökande efter sitt ursprung. Han blev en resenär i det förflutna.

Ibland överträffar dikten verkligheten. Var och en som har Maria Gripes skuggserie present känner igen denna historia ur det levande livet. Det är, för att låna en formulering från Roland Barthes, som att ta del av ett »déjà lu», något redan läst. Verklighetens Lasse motsvaras av fiktionens Carolin, på spaning efter en försvunnen far. På det fotografi, som i den första boken i serien, *Skuggan över stenbänken*, spelar en central roll avtecknar sig nämligen fotografens skugga på ett dramatiskt vis och dominerar bilden. Den föreställer ett litet barn vid en bänk, med en kvinna skytande i bakgrunden, men skuggan är bildens nyckelperson: »En skugga som kanske ingen längre visste vems den var» (s. 213). Barnet är Carolin, kvinnan hennes mor och skuggan – ja, den kan tillhöra den far hon är på jakt efter. (Fotografiet visualiseras på Harald Gripes omslagsbild till boken.)

I 1980-talets svenska ungdomslitteratur hör Maria Gripes uppmärksammade romansvit om flickorna Berta och Carolin, den s.k. skuggserien, till höjdpunkterna. Det är texter som bärs av en stark psykologisk intensitet och vars laddning vilar på förtätade och komplikationsfyllda relationer. Ett övergripande tema är vägen mellan adolescens och vuxendom eller, annorlunda uttryckt, individens existentiella och etiska utveckling mot större självinsikt och mänsklig mognad. Det är förvisso inget originellt tema, och ifråga om modern ungdomslitteratur, dvs. från 1950-talet och framåt, snarast att beteckna som ett klichéartat idiom. Men i sin berättelse skriver Gripe på ett intrikat vis ihop sina motiv om förlorade fäder och försvunna mödrar, övergivna barn och fördolda syskonskap och skapar en form av kvinnlig utvecklingsroman. Den narrativa katalysatorn är jakten efter den försvunne fadern, eller som det heter i den fjärde boken *Skugg-gömmen*, »det kärleksfulla ansiktet». Texterna mystifierar, förvillar och uppenbarar om vartannat på romantiskt maner. Till det intressanta med skuggserien hör att texterna så konsekvent ger röst åt den unga kvinnan och hennes sökande efter livsstrategier. Romansviter med kvinnliga protagonister är vi inte bortskämda med i modern svensk litteratur.

Det är mönstret av utveckling som står i centrum för Carina Lidströms tematiskt upplagda avhandling *Sö-*